

**תרומתם של תהליכים חינוכיים דינמיים
להשתנות הנרטיב של האדם -
חקר מקרה: תכנית סמ"ל**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

רונית קוריאל

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

"Treat a man as he is and you make him worse than he is. Treat a man as he has the potential to become and you make him better than he is".

(Covey, 2008)

בשני העשורים האחרונים התרחשה בעולם המחקר, הייעוץ והטיפול מהפכה נרטיבית אשר העניקה לקהילת החוקרים והמטפלים כלים חדשים להתערבות ברמת הפרט, המשפחה, הקבוצה והקהילה. ההתעניינות המחודשת בשנות ה-70 בנרטיב ככלי מחקר התעצמה כעשור לאחר מכן כחלק מהתמורות הבסיסיות שהתרחשו במדעי החברה. כאשר, החל משנות ה-90, הגישה הנרטיבית והיכולת שלה לאפשר לאנשים להשפיע על חייהם עוררה עניין רב ויצאה מגבולות הטיפול לדיסציפלינות חדשות ביניהן: משפטים, רפואה, עבודה סוציאלית, תקשורת, היסטוריה, אנתרופולוגיה וגם חינוך (Riessman & Speedy, 2007).

הגישה הנרטיבית שמה במרכז את האנשים כמובילים את חייהם על פי הידע, הכוונות, הייחודיות, הערכים, החלומות והשאיפות שלהם. הנחת היסוד של הגישה הנרטיבית היא שלכל אדם יש סיפור חיים והסיפור אותו האדם מספר על חייו משפיע באופן משמעותי על הדרך שבה הוא חי את חייו (Bruner, 1987). הגישה, שעל הנחות היסוד שלה מתבסס מחקר זה, מציעה דרך חדשה להכרות עם בני אדם וליצירת שינוי בחייהם וזאת, דרך הסיפור שהם מספרים על חייהם.

שיטת הייעוץ והטיפול הנרטיבי, המיושמת במרכזי טיפול וייעוץ רבים בארץ ובעולם, מבוססת על הגישה הנרטיבית, ומאפשרת לאנשים להרחיב את זהותם בכיוון המועדף ולהגשים את ייעודם. בתהליך זה, האדם בוחן את השפעת הסיפורים הדומיננטיים על חייו ומגלה את הסיפורים המועדפים האפשריים התואמים את עולם הערכים שלו (White & Epston, 1990).

העבודה הנוכחית מציגה מחקר אשר התחקה אחר תהליכים חינוכיים חדשניים הנערכים במסגרת תכנית 'סיפורים מובילים להצלחה' (סמ"ל), שמיושמת משנת 2004 במסגרות ממלכתיות, ציבוריות ופרטיות. התכנית מתבססת על עקרונות הפרדיגמה הנרטיבית המכירה בכוחו של הסיפור שהאדם מספר על חייו, לעצב ולנתב אותם, ומתרגמת אותם למעשה החינוכי-טיפולי.

התהליכים החינוכיים החדשניים, נשענים על העוגן התיאורטי של הפרדיגמה הנרטיבית ומתרחשים בשנים האחרונות במסגרות חינוכיות בארץ. המחקר, שמתמקד גם בשאלת החשיבות והמשמעות של העיסוק בסיפור האישי בהקשר החינוכי הרחב, בוחן את הדרך הנרקמת לשינוי דרך תהליכים חינוכיים אלה.

תכנית סמ"ל פועלת בשני ערוצי פעולה: ערוץ העבודה עם התלמידים וערוץ הכשרת אנשי חינוך, יעוץ ורווחה. התכנית עוסקת ביכולת השתנות הנרטיב של האדם דרך תהליכים קבוצתיים ופרטניים אשר עשויים להוביל לשינוי במוטיבציה, בדימוי העצמי ובאוריינטציית עתיד, תוך קבלת השראה מסיפורי ההצלחה. מגוון האסטרטגיות הנרטיביות הקיימות בתכנית מאפשרות למשתתפים להבנות מחדש את סיפור חייהם ובתוך כך עשויות לחולל שינוי בחייהם (ברזילאי, 2009).

המחקר הנוכחי נערך בפרדיגמת המחקר האיכותני במערך של חקר מקרה שבמהלכו נערכה התבוננות מושכלת על מודל קיים במטרה ליצור הבניות של ידע תיאורטי ופרקטי כאחד בתחום הנעת מורים ותלמידים בשדה החינוך. המחקר בדק את השפעת תכנית סמ"ל מנקודת מבטם של

בעלי העניין השונים הקשורים בהטמעתה: מורים, תלמידים, מנחים, מפקחים, מפתחת התכנית ואנשי מפתח נוספים.

מחקר זה יתאר את התהליכים החינוכיים שבהם ניתן לשזור את הפרדיגמה הנרטיבית בתוך שדה החינוך וכיצד יישום של תיאוריה נרטיבית עשוי לתרום לתהליכים של העצמה אישית של מורים ותלמידים.

שאלות המחקר התמקדו במספר סוגיות הקשורות לנושא הנחקר במטרה לשפוך אור על תכנית ייחודית שמכשירה מורים ויועצים חינוכיים ומעניקה להם כלים איכותניים ומיומנויות לקיום דיאלוג מעצים. השאלות בדקו בעיקר כיצד מתחולל התהליך של שינוי הנרטיב של תלמידים ומורים, וכיצד המורים מובילים את תלמידיהם לשינוי באמצעות הכלים החדשים שרכשו בתכנית. איסוף הנתונים התבצע באמצעות מגוון של כלי מחקר כמותניים ואיכותניים, ביניהם: ראיונות עומק חצי מובנים, תצפיות כלליות, תצפיות משתתפות, עבודת שדה/יומן מחקר ומשובים מסכמים חצי מובנים.

בהקשר לקבוצת המורים שנחקרה, ממצאי המחקר מדגישים באופן כללי, שהאמונה בהשתנות האחר מתחילה קודם כול מתהליך של אמונה עצמית, ובאופן ספציפי, מבליטים את הקשר המעגלי הקיים בין אמונתו של המורה בעצמו לבין אמונתו בתלמיד. כמו כן, הממצאים מראים שההשתתפות בתכנית מאפשרת למורים התנסויות מגוונות בגילוי העצמי ובהבנה עצמית מעמיקה שמובילות אותם לגילוי והבנה של האחר.

בהקשר לקבוצת התלמידים שהשתתפה במחקר, עולה מהממצאים, שהתכנית עושה שימוש בכוח הכתיבה והדמיון כשני ערוצים מרכזיים בהבניית הסיפורים המועדפים של התלמידים הלוקחים בה חלק. נמצא שמוטיב ההשכלה תופס נפח מכובד בתיאור תמונת עתידם מאחר שההשכלה נתפסת אצלם כסממן להצלחה בעתיד. בעקבות התכנית, התלמידים מצליחים לשרטט לעצמם, לעיתים בפעם הראשונה, אופק להתפתחות מקצועית עתידית ומקבלים לגיטימציה לחלום על העתיד ולדמיין אותו. עוד ניתן ללמוד על כוחה של הכתיבה כאסטרטגיה עיקרית בהרחבת הזהות המועדפת שלהם. במחקר נמצא כי הכתיבה מארגנת, ממקדת, ממחישה, מגדירה ומתמצתת את הסיפור.

הטענה שהפרט יכול לחולל שינוי משמעותי בעצמו דרך יצירת שינוי באופן שבו הוא בונה את סיפור חייו (Bruner, 1990; Gergen, 1991; McAdams, 1993), מקבלת חיזוק בממצאי המחקר. המחקר הראה כיצד שינוי התפיסה מוביל לשינוי בהתנהגות ובמעשים. ממצאי המחקר משתי הקבוצות: המורים והתלמידים, מדגישים את תרומת התכנית למישור הקבוצתי. הן המורים והן התלמידים מתארים את השינוי שחל באקלים הכיתתי, הלימודי והחברתי בהשפעת המסרים שהועברו בתכנית.

בנוסף, ממצאי המחקר מראים כי בשדה החינוכי, תהליך הבניית משמעות דרך הסיפור האישי הוא משמעותי והכרחי. הסיפור האישי הוא המשאב העיקרי והמשמעותי שיש לתלמידים ולאנשי החינוך והוא מהווה מצפן שבעזרתו מבנים התלמידים והמורים את זהותם.

יתרה מזאת, בעידן טכנולוגי מתקדם, שבו עולה שינוי מהפכני בתפיסת תפקיד המורה כבעל הידע למלווה ותומך בתהליכי למידה, המחקר קורא לחשיבה מחודשת על תפקיד המורה ועל כוחו בבניית סיפורים מועדפים. המחקר מחזק את ההנחה שערכן של רפורמות חינוכיות למיניהן,

טכניקות הוראה חדשניות וטכנולוגיות תקשוביות, לא שקול למרכיב איכות המורה כמשאב חינוכי ראשון במעלה (Baber & Mourshed, 2007).

ביחס לבוגרת התכנית שהשתתפה במחקר 8 שנים לאחר שלקחה בה חלק, עולה כי ממדי ההשפעה של התכנית לא הסתיימו, ואת חלקם היא ממשיכה לגלות בהווה, למרות הזמן הרב שחלף. ממדי השפעה אלו הם שממשיכים לעצב ולחזק את תפיסתה הנוכחית. ממד ראשון, מרכזי ובעל ערך הוא ההכרה של כל אחד, לכל ילד/נער באשר הוא יש סיפור שראוי להיספר ושניתן לפתוח אותו ולשנותו במידה ולא מרגישים נוח בתוכו. ממד שני, הוא הממד של תמונת הדמיון העתידית שנקמה בתכנית וערכה בעיצוב הסיפור בהווה.

מתוך ממצאי קבוצת המנחים המגוונת שלקחה חלק במחקר, ניתן לזהות אבטיפוס אישיותי שמתאים למנחי סמ"ל. אבטיפוס זה מייצג פרופיל אשר מתבטא באישיות חיובית, מצמיחה, מאמינה, מתמודדת, יוזמת ובעיקר מהווה מקור השראה לאחרים. זאת ועוד, ניתן לראות כי חלק מתהליך הבחירה של המנחים מבין בוגרי קורס מנחים של סמ"ל, קשור בשאלה עד כמה האדם מייצג את סיפורו כסיפור מוביל להצלחה בזהותו, בביוגרפיה שלו ובתודעה. זאת מאחר שבעבודת ההנחה בתכנית, הסיפור האישי של המנחה הוא אחד הכלים המשמעותיים. הממצאים מראים כיצד הסיפור האישי שלהם מבטא את זהותם הייחודית ובה בעת מכונן ובורא אותה.

הממצאים העולים מדבריהם של קבוצת אנשי המפתח שהשתתפה במחקר מצביעים על החיבור הקיים בין תכני התכנית לחזון החינוכי של כל אחת ואחד מהם וכיצד חיבור זה מתקשר גם לאני המאמין האישי ובכך מחזק את קשר המשולש שנוצר: החזון החינוכי- הסיפור האישי- תכנית סמ"ל ומניע אותם לפעולה ולעשייה חינוכית רבת השנים. ממצאי המחקר של קבוצה זאת מדגישים את הרלוונטיות בתכנית שמוצאים אנשי המפתח הקשורים להטמעתה. רלוונטיות זאת לדידם מיוחסת הן לאוכלוסיות התלמידים שהם אמונים עליהם באגף שח"ר במשרד החינוך כאוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים, הן לגילאי התלמידים בחטיבה ובתיכון, שכן העתיד עוד לפנייהם והן למורים שעושים שימוש בכלים של הקשבה, אמונה והעצמה לתלמידיהם. כפועל יוצא מהשתתפותם בתכנית, המורים מועצמים בעצמם מעצם השימוש בכלים אלה. כמו כן, רלוונטיות זאת נקשרת גם למנהלים בבחינת "כדור שלג" חיובי. כלומר, מנהל מועצם הוא מנהל שמעצים צוות, מעצים מורים שאלה מעצימים תלמידים וכך השפעת התכנית היא מעגלית ורחבת היקף.

במרכז המחקר הנוכחי עומד חקר תכנית חינוכית-טיפולית ייחודית, ששמה לה למטרה לחזק ולהעצים את המשמעות האישית של מורים ותלמידים באמצעות השימוש בנרטיב האישי ככלי לפיתוח משמעות זו. בכך, המחקר מרחיב את הידע אודות הדרכים המגוונות שמורים/יועצים/מנהלים יכולים לעשות שימוש בכלי נרטיבי למטרות העצמה, צמיחה והגשמה שלהם ושל תלמידיהם. לפיכך, תרומתו התיאורטית של המחקר היא ביכולת לצמצם את הפער הקיים בין התיאוריה לשטח בניסיונו להאיר תהליכים בהם מיושמים עקרונות תיאורטיים בעשייה חינוכית בשדה.

תרומתו הפרקטית של המחקר היא בדרך החדשה שמוצעת להתמודדות עם סיפורים בעייתיים בכלל, ושל אוכלוסיות מוחלשות בפרט – דרך הכוחות והחוזקות הקיימים באדם ולא דרך הפרספקטיבה של הקושי. מעבר לכך, הכלים המעשיים שמוצגים במחקר עשויים להקל בצורה משמעותית על אנשי החינוך בהתמודדותם היום יומית ולהפחית את תחושת השחיקה הגבוהה שמאפיינת את מקצוע ההוראה.

לסיכום, המחקר מציג יישום של רעיונות תיאורטיים חדשניים המובילים ליצירת שפה חדשה ופרואקטיבית במערכת החינוך. מעבר לכך, במחקר מתואר 'נרטיב בפעולה' בתוך שדה חינוכי אשר עשוי לתרום להבנה התיאורטית והמעשית של יישום תיאוריה נרטיבית בתחום החינוכי.